

Öwlüýäler: Magtymguly

Category: Goşgular, Kitapcy, Sözler, Taryhy şahslar

написано kitapcy | 24 январа, 2025

Öwlüýäler: Magtymguly **MAGTYMGULY**

«Türki halkyýetleriň arasynda Magtymguly ýaly milli şahyrly halk diňe türkmenlerdir.»

W.Bartold

Bilmeýip soranlara aýdyň bu garyp adymyz

Asly Gerkez, ýurdy Etrek, ady Magtymgulydyr.

Magtymgulyň 1730-njy ýyllarda doglandygy bilinýär. O türkmenleriň Gökleň taýpasynyň Gerkez urugyndandyr. 1780-nji ýyllarda ölendigi çak edilýär. Gubury Eýran Yslam Respublikasynyň Türkmensähra welaýatyndadyr. Görmek isleýänler üçin zyýarata açykdyr.

Magtymgulyň çagalyk, ýetginjeklik döwrüniň öz deň-duşlarynyňkydan känbir üýtgeşik bolmandygyny aýtsa bolar. Muny nämä esaslanyp aýdýarys? Birinjiden, munda, esasan, ýaşayş-durmuş wakalarynyň daşky tarapynyň göz önünde tutulýanyny aýtmaly. Il deňinde mal bakypdyr, ekerançylyk işine güýmenipdir, kümüşçilik bilen gyzyklanypdyr, ýany bilen gaňna, eýer ýasamak... ýaly neçjarlyk, gönçülik hünärine hem eli ýetipdir. Sebäbi geçmiş türkmenlerimiziň ýaşayş däbinde her bir hünärden gowy baş çykarmasaň hem özüň kösenmezlik derejede bilmeli diýen ýörelge bar eken.

Magtymguly çagalykdan saýlanyp-saýlanmaka enesi aradan çykýar. Bütün ömründe bolşy ýaly, çagalyk, ýetginjeklik ýyllarynda-da şahyra iň köp täsir eden onuň atasy Döwletmämmet Azady bolupdyr. Ir ýogalan enesinden ganyp bilmedik mähriniň öwezini hem atasy kanagatlandyran bolarly.

Döwletmämmet Azadynyň, Magtymgulyň we beýleki türkmen klassiklarynyň ömri hem döredijiligi otuzynjy ýyllardan güýçli öwrenilip başlandy. O ýyllarda bolsa stalinizmiň berk ýumrugynyň täsirinden çykabilmediler. Üstesine-de,

proletkultçylaryň gizlin sesi uzaga ýaýrapdy ahyry. Onsoň Türkmenistanda bir şahyryň ömri we döredijiligi öwrenilip başlanan-da barlagçynyň, ylmy işgäriň ilkinji edähedi-pylany garyp-daýhan maşgalasynda doglupdyr, ömri pukaraçylykda, ýeter-ýetmezlikde geçipdir diýýär. Şu sözi ur-tut aýtmasa, o şahyry öwrenmek, eserlerini ile ýetirmek müşgil bolupdyr, üstesine şol ylmy işgäre-de gara duman abanyp başlapdyr. Şoňa görä, türkmen klassyklarynyň ählisi diýen ýaly ýer urup ýerde galan pukara edilip görkezilýär. Emma hakykata dury nazar öwürseň, bu pikiriň birtaraplylygy mese-mälim özüni görkezip dur. Ynha, hut şol galp tolkun astynda Döwletmämmet Azady, Magtymguly hem gereginden artyk pukaralaşdyrylypdyr. Özüňiz oýlanyp görüň: kümüşçi ussa bolmak üçinem, okuwçy okatmak üçinem, öz döwrüniň ylmyndan habardar bolmak üçinem harjy zerur ahyry. Halkyň adalatly aýdyşy ýaly, gedaýçylyga-da gurp gerek.

Magtymguly başlangyç ylmy atasy Döwletmämmet Azadydan öwrenenden soň, Lebap welaýatynda ýerleşýän Idris Bawa medresesine gidipdir. O ýerde bir müddet ylym öwrenenden soň, Buharadaky Gögeldeş medresesine gidip ylym öwrenipdir. Iň soňunda-da Hywanyň Şirgazy medresesinde ylym öwrenipdir.

Magtymguly bilen halypa Nyýazguly arasynda bolup geçen bir waka hakynda owganystan türkmenleriniň arasynda ýörgünli bir rowaýat bar. Şol rowaýatda aýdylşyna görä: Bir gezek Halypa Nyýazguly haja gitmek üçin uçup barýarka, ondan öwlüýalygy alynýar. Ýagny, keramaty alynýar. Halypa Nyýazguly çöl-beýewanda näme ederni bilmän otyrka Magtymgula gözi düşýär. Şol wagt Magtymgulam eşekli haja barýan eken. Magtymguly ony eşeginiň syrtyna alyp, haja äkidýär. Aradan birnäçe wagt geçenden soň, Magtymguly ylym öwrenmek üçin Halypa Nyýazgulynyň dergähine barýar. Şägirtleri halypanyň şu wagt öýde ýokdygyny aýdýarlar. Magtymguly garaşman, howlугyp gapynyň agzyna şu goşgusyny ýazyp gaýdýar:

*Galam alyp namany gönderdigim bilmezmiň
Efsun okyp hüt-hütni indirdigim bilmezmiň
Arş üstüne galdyryp mündirdigim bilmezmiň*

*Dört gije dört gün aglap dyndyrdygym bilmezmiň
Eşek ünip Isa dek ýeldirdigim bilmezmiň.*

Halypa öýüne gelen wagty şägirtleri oňa bolup geçen wakany aýdýarlar. Halypa goşgyny okap görýär we alyslara seredip: «Magtymguly şu wagt Safa bilen Merwäniň arasynda eşegini çapdyryp ýör.» diýýär.

Halypa Nyýazguly Halaç etrabyň Gyzylaýak obasynda doglupdyr. Güýçli alym we öwliýä bolupdyr. Öz döwrüniň Buhara emirine halypalyk edipdir. Buharada ölendigi çaklanýar. Doglan ýyly we ölen ýyly belli däl.

Halypa Nyýazguly bir gezek Buhara emiriniň huzuryna çykyp, medrese gurmak üçin ondan ýer isleýär. Emir onuň islegini kabul edýär. Ýöne, şorlap ýatan ýer berýär Halypa Nyýazguly bir hepdeläp hasasy bilen gurjak ymaratynyň proektinini çyzýar. Çyzuw işini dynyp, ýene bir gezek emiriň huzuryna çykýar. Bu gezek emire ýüzlenip: «Şu gije men medresäni dikeltjek. Ýöne, hiç kim daşary çykmasyň. Daşary çykan adam özüne zyýan eder.» diýýär. Emir jar çekdirip daşary çykmazlygy emr edýär. Emre garamazdan bir adam daşary çykdy. Emma çykyp-çykmanka bir gudrat onuň kellesini egninden gopardy. Gün dogan wagty görseler, şol şorlap ýatan ýerde häzirki Çar-Minar medresesi dikeldilipdir. Ýagny, Halypa Nyýazguly Çar-Minar medresesini bir gijede dikeldýär. Bu medrese Buhara şäherinde ýerleşýär we häzir hem görmek islänleriň zyýaratyna açykdyr.

(Rowaýat we Halypa Nyýazguly hakyndaky maglumatlar, Stambulda ýaşayan Owganystanly türkmen ýaşulyларыndan alyndy.)

Magtymguly diňe bir şahyr däl, eýsem görnükli alymdyr. Ömri hakynda geçirilmeli barlaglar, öwrenilmeli zatlar köpdür. Bu meselede ylmy işgärlerimize uly iş düşýär.

Onuň şahsyýeti barada rowaýatlar aýdylýar.

Molla şahyr bolan Döwletmämmet Azadynyň ogly Magtymguly, XVII asyryň ikinji ýarymynda türkmenler arasynda has şöhratlanan hem-de bir-birleri bilen syýasy taýdan baglanyşykly bolmadyk, dagynyk türkmen tireleriniň hemmesi üçin deň derejede gymmatly görülyär we umumy milli şahyr hasaplanýar. Türki halklaryň özgesiniň munuň ýaly bitewi milli şahyry ýok. Magtymgulyň

şahsyýeti barada eýýäm köp sanda rowaýatlar aýdylýar.

Akademik A.E. Krymskiý

Totalitar sistem ýyllarynda haýsydyr bir şygry halka ýetirip bilmek üçin, öňürti o şygry dini düşünjelerden saplanmaly bolýardy. Ýa-da şahyra filosof diýmeli bolýardy. Magtymgulyny hem şeýdipdirler. Onuň, pygambere bagyşlap ýazan goşgularyny, göýä pelsepi düşünje ýaly edip halka ýetiripdirler. Magtymgulynyň pygambere bolan söýgüsini görkezmesi üçin, size iki sany şygryny hödürleýäris.

Semada belli

Nury mähweş bolan kutlug Habibim
Adyň ser depderde lawada belli
Ýedi asman dokuz pelek üstünde
Beşer resulunda ziýada belli

Mahlaryň täji sen, gözler çyragy
Gökde melek ýerde beşer geregi
Zeminiň rafyi gögüň diregi
Löwhül mahfuzda hem semada belli

Şefi-il mü'minin magşar gününde
Makam-y ala sen Hakyň ýolunda
Şam-y säher ymmatynyň dilinde
Mü'min dileginde dogada belli

Begler gymmatyňy bilmän gibiler
Az bahaýa satdy niçe sebiler
Arzuw edip geçdi öňki Nebiler
Jelil rahmeti sen, senada belli

Muhabbetiň tende, ýürekde, janda
Ne bir janda, belki jümle-jahanda
Hury ryzwan okar jennet mekanda
Taha we Ýasinde semada belli

Gelsin diýip habar gelgeç Habipden
Burag mündiň çykdyň Arz-y şerifden

Şepagatyň daryg etme garypdan
Magşar günü ýetirgin myrada belli

Aklymny oýnatdy yşgyň höwesi
Ýüz jan bolsa bir görnüşiň pidasy
Magtymguly diýer, şermende asy
Atasy şehzada Azada belli

KÖRGEÇ RESUL

Düşdi bir hoşluk jihana nusratyň körgeç Resul
Sernegun boldy senemler lümatyň körgeç Resul
Külly älem boldy ykrar sünnetiň körgeç Resul
Rahy zulmet boldy rōwşen adyňy körgeç Resul
Tapdy dowzahdan aman kim söbetiň körgeç Resul

Sen ki geldiň dünýäge butlar bulundy sernegun
Artdy yslam şöhrady kafirler oldy hem zebun
Hem Eba Bekr we Omar, Osman çün bolgaç rāhnemun
Boldy kafir zyddy saňa ismi mukrebiň körgeç Resul
Hurmet ile hak salam bergen sefiullah gibit
Älemi gark eýlegen Nuh nebiullah gibi
Gökde günde ýar olan Isa ruhullah gibi
Nije müň pygamber ol Musa kelimullah gibi
Kaldylar haýranda lewlaak hylkatyň körgeç Resul

Ol şebi miraç habar etgeç saňa magşukdan
Arş farş olmuş tejelli çün munuň dek şowkdan
Bu mkarrablar besi babehredür bu zowkdan
Hem besaty kurb üzre bardyň oturdyň foukdan
Koýdy diş parmaga munlar kurbatyň körgeç Resul

Dewri sabykda ötenler ýa jemalyň çün işiň
Gerdişi şanyňa galan mutakytlardan ýakyn
Kullugyňda gün hyjalat içre kalmyş hem zemin
Hem felek üzre melekler diýdiler sat afýerin
Bu makam ala ile bu hümmetiň körgeç Resul

Hamdyňa tiller kusurdyr arş farşlar aglady

Bi dahan bi zaban otlar agačlar aglady
Eşki abyň joşduryp bu dag-daşlar aglady
Edi gün Kābe daşynda gurt-guşlar aglady
Aýdýar Magtymguly bu fyrkatyň körgeç Resul

Kirmani (ABDURRAHMAN BIN MUHAMMED)

Hanefi mezhebiniň güýçli fykyh alymlaryndan biridir. Ady Abdurrahman bin Muhammed bin Emirweýh bin Muhammed bin Ibrahim el-Kirmani, lakamy Rükñ-üd-din we Rükñ-ül-Yslamdyr. Ibn-i Emirweýh diýilibem tanalypdyr. 457-nji (m.1065) ýylyň Şewwal aýynda Kirmanda dünýä indi. 543-nji (m1149) ýylyň Zilkade aýynyň ýigrimisine düşen Juma günü Merw şäherinde dünýäden ötdi.

Ylym öwrenmek üçin Merw şäherine we başga ýerlere gitdi. Başlangyç ylmyny atasyndan öwrendi. Soňra ylmyny dowam etdirmek üçin Merw şäherine gitdi. Ol ýerde, Fahr-ül-kudat Muhammed bin Hüseyin el-Ersa-bendiden fykyh ylmyny öwrendi. Başga alymlaryňam ylmy mejlislerine gatnaşyp, olardan peýdalandy.

Kirmani hezretleri ylym öwrenmek üçin, köp gaýrat sarpedýärdi. Biçak gaýrat we edep bilen hojasynyň sapaklaryna dowam edýärdi. Gün geçtikçe ylmy artyp, mertebesi beýgelyärdi. Bir tarapdan ylym öwrenýär, beýleki tarapdanam ýazýardy we ýazanlaryny ýaýýardy. Fykyhdan başga, tefsir, hadys we beýleki ylymlarda-da güýçli alym bolup ýetişdi. Kirmani (r.a.), öz döwründe Horasanda ýaşaýan Hanefi mezhebiniň alymlarynyň iň güýçlülerinden biridi. Onuň, deňi-taýy ýokdy. Alymlarynyň reisi, ýagny, iň üstünidi. O ýaşap geçenden soňra, Horasanda onuň ýaly uly alym ýetişmändir. Çar tarapdan gelýän talyplar, ylym aşyklary onuň töweregine ýygnanyp başladylar.

Ebül-Feth Muhammed bin Ýusuf el-Kantar-i es-Semerkandi, Bedrüddin Ömer bin Ab-dülkerim el-Buhari, Ebu Bekr Muhammed bin Abdürreşid el-Kirmani we başgada yüzlerçe alym, ondan alan ylymlaryny we onuň ýazan eserlerini dürli ölkelere, gaty uzak ýerlere çenli ýaýdylar. Özi we talyplary çar tarapda tanaldylar. Hemmeler tarapyndan söýülip, hormatlanýardy. Köp

sanly adamyň saadetine, ýagny, ebedi bagtyýarlyga gowuşmasyna sebäpkär bolupdyr.

Kirmani hezretleri käbir eserleri ýazypdyr. Fykyh ylmy bilen baglanşykly «Tejrid» atly eserini ýazyp gutarandan soňra, bu kitabyň düşündirişi bolan üç tomluk eser ýazdy. Muňa-da «Izah» diýip at berdi. Bulardan başgada «Şerhu Jami-ül-kebir», «Işarat-ül-esrar», Fetwa» we başga-da birnäçe eseri bardyr.

MUHAMMED BIN MANSUR ES-SEMANI

Hadys we fykyh alymlaryndan biridir. Lakamy Ebu Hafyz el-Kebir, lakamy Taj-ül-Ys-lamdyr. 466-njy (m.1073) ýylda doguldy. 510-njy (m.1116) ýylda dünýäden ötdi. Şafii mezhebiniň fykyh alymlaryndandyr. Fykyh, hadys we edebiýat ylymlarynda meşhurdyr. Hafyz, waiz we hatip alymdyr. Şu alymlardan ylym öwrenipdir; atasy Ebu Muzaffer Mansur bin Muhammed, Abdurrahman bin Ebi Kasym Kuşeyri, Nasrullah bin Ahmed Huşnami, Esad bin Mesud Utbi, Ebül-Hasen Ali bin Muhammed Allaf, Muhammed bin Abdülkerim Huşeyş el-Hafyz, Ebül-Gana'im en-Nersi (ez-Zeýni) we Merw, Nişapur, Reý, Hemedan, Bagdat, Kufe, Ispyhan, Mekge we beýleki ýerlerdäki alymlardar. Ýaşlygyndan başlap gowy terbiýe alypdyr. Ybadat edip ulalypdyr. Kiçijikliginden ylym öwrenmäne başlapdyr. Atasy oňa hat ýazmagy öwredip, arapça, nahiw, şygry we nesir okadyp, edebiýata gowy ýetişdiripdir. Örän owadan hat ýazýardy. Ifadeleri, tertibi örän gowudy. Sözleri inji ýaly edip düzýärdi. Edebi ylymlary öwrenenden soňra, hadys we fykyh ylmyny öwrenmäne başlady. Bu ylymlaram öwrenip, döwrüniň uly alymlarynyň arasyna goşuldy. Hadys ylmynda rawi we senetlerde, jerh we tadil bilimlerinde tahrif, tebdil, zabt-ül-metn, ensab hususlarynda mütebahhir (çuňňur) alymdy.

Ylym öwrenmesini tamamlandan soňra, atasynyň ýerine sapak okadyp, wagz etmäne başlady. Örän täsirli we peýdaly bolandygy üçin hem halk tarapyndan, hemem alymlar tarapyndan söýüldi. Özüne görüplik edip garşy çykanlara, sabr etdi.

Ogly Ebu Said şeýle diýipdir:

«Atam müňlerçe gezek mejlis gurup, ylym imla etdirdi, ýagny,

ýazdyrdy. Bu işde, hiç kim ony geçip bilmedi. Hadys ylmy bilen baglanşykly köp kitap ýazdy. Köpüsini wakfetdim. Bu onuň hadys, fykyh we dil ylmyndaky belent mertebesini görkezer.» Muhammed bin Mansuryň atasyndan edebiýat we dil ylmy bilen baglanşykly bir zat soran wagtlary: «Muhammetden (oglumdan) soraň. Çünki o, dil ylmyňy menden has gowy bilýär.» diýýärdi. «Kafi» atly kitabyň ýazyjysy şeýle ýazypdyr: «Ymam Ebu Muzaffer bin Semaniniň talyplaryndan biri bolan Ebu Abdullah bin Hasen el-Merdahaniden eşitdim. Şeýle aňlatdy: «Ebu Bekr Muhammed bilen okuwa dowam edýärdik. Ebu Abdullah en-Nişapuri sapaklarymyza taýýarlanşymyza gözegçilik edýärdi. Bir gezek, hojamyz Muhamed bin Mansur sapaga giç geldi. Aglamakdan ýaňa gözi gyzaryp gidipdir. Ebu Abdullah: «Näme üçin gijä galadyňyz? Bir zat boldymy?» diýip soran wagty, şeýle buýurdy: «Düýşmde Resulullahy (sallallahü aleyhi we sellem) gördüm. Suwdan doly bir käsäni maňa uzadyp «iç» buýurdy. Menem alyp baryny içdim. Oýanan wagtym bütin bedenimde täsirini gördüm.» Ebu Abdullah muny eşdip, derrew Ymam Ebu Muzafferiniň bolýan ýerine ylgady. «Buşluk, buşluk» diýip düýşi aýdyp berdi. Muny diňläň Ebu Muzaffer şeýle diýdi: «Elhamdüllilah menem edil şonuň ýaly gördüm. Emma men suwuň baryny içmedim. Diňe birazragyny içdim. O bolsa baryny içipdir. O, Resulullahdan (sallallahü aleyhi we sellem) rowaýat edilen hadys-y şerifleriň köpüsini bilýär.» Hafyz Ebu Sad şeýle diýipdir:

«Wepat etmezden öň iň soňky sapagy okadan wagty, Resulullahyň (sallallahü aleyhi we sellem) şu hadys-y şerifi bilen başlady. «Öňüňizde aşylmasy kyn bolan işik bardyr. Ýüki agyr bolanlar ol ýerden geçip bilmezler. Ine men şol päsgeli (işigi) geçip bilmek üçin ýükümi ýeňletmek isleýärim». Tefsir sapagynda bolsa mealen: «Bu gün siziň diniňizi dyndym» buýurylan Maide süresi 6-njy aýat-y kerimesini tefsir etdi. Soňra, kyrk üç ýaşyndaka Juma günü wepat etdi. «Emali» atly üç tomluk meşhur eserinden başgada köp eseri bardyr.

1-Hafyz; 1. Kur'any kerimi ýatdan bilýän adam

2-Waiz; 1. Wagyz edýän.

3-Hatip; 1. Mejitde hutbe okan adam. 2. Owadan ýakymly we dili

dogry ulanyp geplän adam.

4-Ifade (ler); 1. Düşündirmek.

5-Rawi; 1. Rowaýat eden, aýdan.

6-Senet; 1. Daýanylan zat. (2.Bir zady subut etmek üçin daýanylan delil.)

7-Jerh; 1. Ýaralamak; ýaralanmak 2. Çüretmek.

8-Tadil; 1. Düzeltmek, dogrulamak. 2. Üýtgeşiklik.

9-Tahrif; 1. Harplaryň ýerini üýtgetmek, bozman, üýtgetmek. 2. Bir sözüň manysyny üýtgetmek.

10-Tebdil; 1. Üýtgetmek, başga görnüşe geçirmek.

11-Zabt-ül-metn; 1. Bir bölek ýazgynyň (meselem; hekaýa) manysyna dogry düşünmek.

12-Ensab; 1. Şerler, bela-beterler. 2. Butlar, heýkeller.

13-Wakfetmek; 1. Bir maly ýa-da mülki, satmazlyk şerti bilen haýyr sahawat işi üçin bagyşlamak.

ÖMER BIN MUHAMMED EŞ-ŞIRAZI

Fykyh we kyraat alymy. Lakamy Ebu Hafe, ady Ömer bin Muhammed bin Ali bin Ebi Nasr eş-Şirazidir. Ömer bin Muhammed, 449-njy (m.1057) ýylda Serahsyň Şiraz etrabynda doguldy. 529-njy (m.1135) ýylda Merwde dünýäden ötdi.

Köp sanly uly alymdan sapak alan Ömer bin Muhammed, Şafii mezhebiniň öňde baryjy alymlarynyň hataryna girdi. Ömer bin Muhammed, gününüň köp bölegini Kur'any kerim okap geçirýärdi. Ylmy barlaga uly üns berýärdi. Ebu Hafs, gymmatly eserler ýazypdyr.

Ömer bin Muhammed; el-Ymam Ebül-Muzaffer bin es-Semani Eş-Şeýhden, Ebu Ha-mid eş-Şüjaýiden fykyh ylmyny öwrendi. Bularyň ýany bilen Serahsda; Ebül-Hasen Muham-med bin Muhammed bin Muhammed bin Zeýd el-Alewiden, Belhde; Ebu Ali el-Wahşiden we Ispyhande; käbir alymlardan ylym öwrenip, hadys-y şerif diňledi. Ömer bin Muhammetden bolsa, Ibn-i Semani ylym öwrenip, hadys-y şerif diňledi.

Eş-Şihab el-Wezir onuň hakynda: «Eger, Ömer eş-Şiraziniň damarlary ýarylan bolsady, gan ýerine fykyh maglumatlary akardy. Ölýänçä Merwde ýaşady.»

Ömer bin Muhammediň ýazan eserleriniň käbirleri şulardyr; 1-El-Itisam, 2-El-Itisar, 3-El-Esile fil-hylaf wen-Nazar. Taryhy şahslar